

מגב רקבון ועפר

מאבק רוויזיוניסטי במזבלת תל אביב

עובדי ניקיון בחוף תל אביב (צילום: חנניה הרמן, לע"מ)

לשטח המזבלה העירונית. האירוע הפך מייד לשערורייה, ופקידי העירייה ובראשם ראש מחלקת הניקיון, דב גפן, יצאו מיד לשטח כדי להשיב את הסדר על כנו.

מה בין אתר פסולת עירוני תמים, לבין מחאה פוליטית כלפי הממשל הבריטי והנהגת היישוב? ברקע הדברים עומדים חמישה גורמים שמאפיינים את התקופה, וקשורים בטבורם זה בזה: צמיחה עירונית, ריבוי פסולת, עבודה מאורגנת, ערעור הביטחון ועבודה עברית.

צמיחה עירונית ופסולת

במהלך שנות ה-30 של המאה העשרים, תל אביב התבססה כמרכז העירוני של היישוב היהודי בארץ, והתאפיינה בצמיחה עירונית מואצת. עד שנת 1933 צמח מספר תושבי העיר במהירות לכדי 80,000 איש. במהלך שנות העלייה החמישית, בשנים

יש בית"ר, שלמה בן-יוסף, שלימים יכונה ראשון "הרוגי המלכות", צעד אל הגדרום בכלא עכו ב-29 ביוני 1938. בשעה שהתליין הבריטי כרך סביב צווארו את חבל התלייה, הוא נשא על שפתיו את מילותיו של ז'בוטינסקי ב"שיר בית"ר":

בית"ר - מגב רקבון ועפר / פְּדָם וּבְיָזַע / יוֹקֵם לָנוּ גָזַע / גָּאֹן וְנָדִיב וְאֶכְזָר.

באותה השעה, 120 קילומטרים דרומה משם, כשלושים גברים צעירים ערכו טקס מחאה צנוע בגוב רקבון ועפר מסוג אחר לגמרי: מזבלה. האתר, שבו נערך הטקס, היה מגרש האשפה של העיר תל אביב, שהיה אז בתחום בית הספר החקלאי מקווה ישראל (המזבלה שקדמה לאתר חירייה). במשך שעה ארוכה ציינו הרוויזיוניסטים את תליית חברם שלמה בן-יוסף, ובזמן זה נעלו את שערי המזבלה ואסרו על כניסת משאיות האשפה של העירייה

יהודים, טובדים!

ששת חרשי הדמים עוד לא חמו. וכבר נמצאים גופים צבוריים המוכנים להכניס עבודה ערבית לתוך ביתם. באמצע ימי הדמים הסכימה הסתדרות העובדים הכללית תחת המסוה של הסוכנות במשאור ומתנה עם התאחדות האכרים, לאחוז מסוים של עבודה ערבית במשקי היהודים. לנכח מדיניות: השמך המתגולת נגדנו פה: לנכח הנחשולים הערבים הסמים עלינו להחריטנו ולככותינו מתחת שמי ארץ ישראל. לנכח המדינה הגדולה ההולכת ונרקמת על שארית התסוה — **אנו משיביעים אהכם על העבודה העברית המלאה ועל הוצרת הארץ.** בלעדי אלה לא תורה לנו תקוה בארץ אבותינו.

כל מקום עבודה לערבי, — היא גולת אחיך הנמק וכלה בשבעים גליות!
כל פרוטה לתוצרת חוץ, — היא חתירה תחת בנין המדינה העברית!

במשק הערבי. בחרשת הערבית שורר חרם מלא על הפועל העברי וסוה המוסר שבו תצונו עלינו אפילו עבודה ערבית חלקית. 'יהודים טובדים', אל תתנו לפתוכם לאמר: בזה תחשט הארץ ותלמט ישראל ותרב שוק הובי! לא זה סלע המחלקת, ולא כזה יפסקו מיימנות. סלחמת הסגנים בנו לא תפסק כל עוד יקו תהיה אחוזת יונבוב כלב יהודי מושיב את שבתות בית ויוזשים והוקים מחדש את מולדת ישראל. **יהודים טובדים!** קול דמי אודינו הנרצעים עודו צועק אלינו מן האדמה. וכושנו השדוד והחרום — עוד לא הוקם. עצינו הגדועים. שדותנו ובתינו השורפים עודם מעשנים. ההתנבלות במפעלנו היא בעצם תהפה — וישנם כבר אחים מתגברים המוכנים לפשוט על פרושות ולהכניס עבודה ורה למשקיהם וחרשתם. בהסכמת הסוכנות והסוציאליסטים.

אנו מעריכים את הסיים הכלכליים שהחלאלות והפרדסנות העברית נתונה בהם. ואנו מוכנים לשבת מסביב לשלוח עם אחים אלה ולדבר על תנאי עבודה. מדת התוצרת וכו'. או לא נסכים בשום אפו להכניס עבודה ורה במשק העברי ולהת רשות למשחיתים—

יהודים! זכור את אשר עשה לך עמלק ב-1920, 1921, 1929, וב-1936 ואל תמכור את הישוב העברי, ואת תקות עמך המעונה בניוד ערשים!

הסתדרות העובדים הכללית בא"י
הועד הפועל

אל דמי. עבודה עברית מלאה. ותוצרת הישוב ליישוב.

צילום: ז'בוטינסקי

כרזה של הע"ל, מימי המרד הערבי (באדיבות ארכיון מכון ז'בוטינסקי)

1933-1939, הוכפל מספר זה לכדי 160,000, ותל אביב הפכה לגדולה בערי ארץ ישראל. גידול זה אף קיבל ביטוי חוקי, כשתל אביב קיבלה מעמד של עירייה עצמאית בשנת 1934. לצד הגידול הדמוגרפי חוו תושבי תל אביב פריחה כלכלית, בנייה נרחבת, שפע חי תרבות ועלייה ברמת החיים. תושבי העיר ומבקריה בשנות ה-30 נהנו ממגוון מוצרים שלא היה בה עשור קודם לכן. שפע סחורות ומוצרים מילא את חנויות העיר, בתי הקפה, המסעדות והמועדונים. צדו השני של המטבע היה עליה חדה בכמויות הפסולת. תהליך זה היה פועל יוצא והכרחי מהגידול הדמוגרפי ומהעלייה ברמת החיים. כך, בעוד שבשנת 1933 אספו פועלי הניקיון מרחובות ובתי העיר כ-17,000 טון אשפה, בשנת 1939 הוכפלה כמות זו פי שלושה לכ-56,000 טון. כלומר מדי יום, מלבד שבתות וחגים, הוצאה כמות עצומה של כ-200 טון אשפה מהעיר אל המזבלה העירונית.

עבודה מאורגנת

לאחר שנים של טרוניות וסכסוכים בין אנשי התנועה הרוויזיוניסטית לבין הנהגת הסתדרות העובדים הכללית בדבר הזיהוי המפלגתי של ההסתדרות, והעדפת מתן עבודה לפועלים המזוהים עמה פוליטית, הקימה התנועה הרוויזיוניסטית הסתדרות עובדים חלופית. ארגון זה היה חלק ממערך המוסדות המקבילים למוסדות היישוב, שהקימו הרוויזיוניסטים לאחר פרישת ז'בוטינסקי מההסתדרות הציונית בשנת 1923. לאחר שהוקמה תנועת הנוער ברית יוסף תרומפלדור - בית"ר (1923), מפלגת ברית הציונים הרוויזיוניסטים - הצה"ר (1925), ארגון צבאי לאומי - אצ"ל (1931), וקופת חולים לאומית (1933), הוקמה בשנת 1934 הסתדרות העובדים הלאומית - הע"ל. גוף זה איגד פועלים שזוהו עמו פוליטית, ושלרוב לא קיבלו דריסת רגל במסגרת העבודה המאורגנת. בתקופה זו עיריית תל אביב העסיקה כ-1,200 עובדים וכן אלפי פועלים בעבודות ציבוריות מזדמנות. עובדים אלה הועסקו בהתאם למפתח מפלגתי שנקבע בתיאום בין מועצת העיר וארגוני העובדים השונים. הפיקוח על שמירת המפתח הופקד בידי "הלשכה לעבודה וחלוקתה בכנין ובעבודות". בשנת 1938 מפתח זה העניק להע"ל 11 אחוזים ממקומות העבודה, אולם אנשיהם טענו שבפועל קיבלו פחות מכך. רבים מהרוויזיוניסטים הרגישו שאין להם כל דריסת רגל בעירייה.

ערעור הביטחון

שנתיים חלפו מיום הקמת הע"ל, וזעזוע אחז בארץ. ב-19 באפריל 1936 פרץ ביפו המרד הערבי שהתפשט במהרה לכל קצוות ארץ ישראל ונמשך כשלוש שנים. משאיות האשפה שיצאו מתל אביב לכיוון המזבלה במקווה ישראל, נאלצו לחצות בדרך את הכפר

עובדי התברואה יוצאים לעבודתם ברחובות תל אביב, 1934 (צילום: זולטן קלוגר, לע"מ)

אליעזר שוסטק (באדיבות ארכיון מכון ז'בוטינסקי)

משאית עם אנשי הע"ל במזבלת מקווה ישראל, 1938 (באדיבות ארכיון מכון ז'בוטינסקי)

את הדעת, אך להעסקת עובדים עבריים יהיו השלכות חמורות. טענה שתומה זו מתבטאת בדברי מזכיר העירייה, יהודה נדיבי, שעה שהגיב בדצמבר 1937 על טענות דומות בעיתון "דבר" באומרו שהעירייה ניסתה להעסיק יהודים בעבודות האשפה, אולם "בתנאים [סניטריים] אלה קשה ביותר לאדם אירופאי לעבוד". במאי 1938 דחק שוסטק פעם נוספת בעירייה לאפשר לאנשי הע"ל לעבוד במזבלה. הוא אף שלח איום מרומוז באומרו ש"רבה ההתמרמרות בין המוני מחוסרי העבודה שלנו, ולא נוכל לערוב לכל התפרצות, באם לא תדע העירייה לתקן את המעות הזה". גם פנייה זו לא נענתה בחיוב. יחס זה של העירייה היה לצנינים בעיני אנשי הע"ל. בעיניהם מקרה זה שילב את ערך "כיבוש העבודה" לידיים יהודיות, את הצורך בדחיקת הערבים כימי המרד הערבי, ואת ההתמודדות עם האבטלה הגואה בקרב חברי הע"ל. לפיכך הם החליטו לעשות מעשה.

אבו-כביר והשטח המוניציפאלי של העיר יפו. המשאיות שנעו באיטיות בשעות קבועות, הפכו למטרה נוחה להתקפות. יריות נורו, ושני עובדי ניקיון נפצעו. בתגובה העירייה מיהרה לפנות לממשלה, וזו התירה לה להעסיק נוטרים עבריים כמושים שילוו את המשאיות בדרך למזבלה. אך לא היה די בכך. אתר הפסולת עצמו, ששכן בסמוך לכביש יפו-ירושלים ולכפר תל א-ריש, הותקף. בתגובה הוקפה המזבלה בגדר, נבנו מגדלי שמירה והותקנו בהם זרקורים. כך הפך אתר פסולת עירוני למעין מאחז יהודי לצד הכביש הראשי בארץ, ובו ארבעה נוטרים כמושים ששומרים עליו יומם וליל. הדגשת האתר כמרחב יהודי הובילה בשערי המזבלה, שעוטרו בסמלי מגן-דוד. עם זאת, מבט פנימה לערימות האשפה מגלה שפועלי המזבלה עצמם היו ערבים. בעוד שפועלים יהודים פעלו בעיר ועסקו באיסוף והובלת האשפה, פועלים ערבים הועסקו במזבלה בריקון המשאיות וגריפת ערימות האשפה העצומות.

כיבוש המזבלה

אחד ממנהלי עבודת המשק בבית הספר החקלאי מקווה ישראל בשנת 1938 היה יוסף ולקר, איש בית"ר שעלה לארץ מברלין שלוש שנים קודם לכן. כמי שהסתובב בשטח, ולקר הכיר את אופי הפעילות במזבלה ששכנה בשטח בית הספר, את הפועלים, את שעות עבודתם ומקום אחסון כלי העבודה. בהסתמך על ידיעותיו אלה, ערך תכנית לגירוש הפועלים הערבים ול"כיבוש המזבלה" הלכה למעשה בידי פועלי הע"ל. בהמשך גייס ולקר תמיכה לתכניתו במוסדות הע"ל, וארגון האצ"ל נרתם לשם כך והקצה לפעולה מעט נשק. בשלב הבא יצא ולקר לסיור שטח עם איש האצ"ל שמואל כץ, לימים חבר הכנסת הראשונה מטעם מפלגת "חרות", ויחד הם גיבשו את פרטי הפעולה. יום קיצי אחד בתחילת חודש יוני 1938, השכם בבוקר, יצאו אנשי הע"ל למגרש האשפה העירוני. בהגיעם, פתחו את מחסן הכלים, לקחו את כלי העבודה וסגרו את שער המגרש בפני העובדים הערבים. כשהגיעה משאית האשפה הראשונה לאתר, הופתעו עובדי העירייה למצוא שם את אנשי הע"ל, בעוד שהעובדים הערבים נותרו מחוץ למגרש. הרוויזיוניסטים החלו לרוקן את המשאיות, למיין ולסדר את ערימות האשפה. החדשות על האירועים במזבלה הגיעו במהרה לראש מחלקת הניקיון, דב גפן, שהזדרז להגיע לאתר. לאחר דין ודברים, וחרף הבהרת גפן שפעולת הרוויזיוניסטים אינה חוקית,

עבודה עברית

על רקע המתח הביטחוני, התפיסה הפוליטית ומצוקת קשיי התעסוקה, ב-28 באפריל 1936 פנה אליעזר שוסטק, ראש מועצת פועלי תל אביב בהע"ל אל הנהלת עיריית תל אביב, וטען "כי בערמות האשפה שעל יד מקוה ישראל עסוקים עשרות פועלים ערבים ואף לא פועל יהודי אחד". בהמשך הלין שוסטק כי לאחר מאורעות הדמים ביפו יש להחליף פועלים אלה בעובדים ערבים מחוסרי עבודה, וכי הע"ל מוכנה להעמיד לרשותם את פועליה. תשובת העירייה לא אחרה להגיע, ומנהל מחלקת הבריאות העירונית, אליעזר פרלסון, השיב שהעירייה כבר נתנה על כך

אנשי הע"ל בשער המזבלה, 1938 (באדיבות ארכיון מכון ז'בוטינסקי)

אנשי הע"ל במזבלה במקווה ישראל, 1938 (באדיבות ארכיון מכון ז'בוטינסקי)

בה, עבדו בשטח בלתי סניטרי ובעבודה בלתי היגיינית". בשל כך זיכה אותם בשלושה מקומות עבודה נוספים מעבר למפתח העבודה הקבוע.

בסיכומו של דבר, מטרת אנשי הע"ל הושגה. באוקטובר הודיע מזכיר העירייה באופן רשמי ללשכה לקבלת עבודה וחלוקתה, כי "כל הפועלים הערבים הורחקו מהמגרש הזה; כיום אין אף ערבי אחד עובד בו". אולם הצלחה לאומית זו נשאה בחובה מחיר כלכלי, שכן העסקת פועלים יהודים הייתה יקרה יותר. ואכן, שבוע לאחר יישוב הסכסוך הודיעה גזברות העירייה לראש העיר על הקיצוצים שיידרשו בתכנית העבודה של מחלקת הניקיון לאור עלות ההעסקה החדשה. בכך נכללו ביטול קניית משאיות אשפה וקושי בתשלום שכירות מגרש האשפה מידי מקווה ישראל.

המזבלה כמראה לארץ ישראל

כעבור עשרים ושש שנים, ב־18 במאי 1964, התכנסו עשרה פעילים ותיקים בהסתדרות העובדים הלאומית לציון אירועי "כיבוש המזבלה". באירוע שכונה "מסיבה", נכחו יוסף ולקר, יוסף פעמוני (איש האצ"ל וממייסדי קופת-חולים מאוחדת), פעילי הע"ל בתל אביב משה ברקוביץ, אהרון ווישנסקי, אהרון קלוגר, ואחרים. חשיבות אירועי המזבלה לאחר שנות דור, עלתה כבר בפתיחת המפגש, כאשר ברקוביץ פתח ואמר שהאירוע היה "שלב חשוב בחיי הע.ל כי הם פתחו דרך לחברים אחרים לעבוד בעיריית תל אביב". לאור חשיבות האירוע, הוא אף נכלל ב"ספר העובד הלאומי" מאת יהושע אופיר, שמסכם את ההיסטוריה הרשמית של הארגון. אולם יש לציין שמהספר נשמטו תפיסת המזבלה בכוח והעיימות עם עיריית תל אביב וההסתדרות הכללית. תחת זאת נכתב שבלחץ הע"ל, העירייה החליטה להעביר את העבודה במזבלה לידיים עבריות ולמתנדבי העובדים הלאומיים.

ניתן לסכם אירועים סוערים אלה של קיץ 1938 בשני היבטים היסטוריים: מקומי ומחקרי. מבחינה היסטורית מקומית, המאבק הרוויזיוניסטי הכוחני נחל לשיטתם הצלחה. לאחר שלא הצליחו לבוא בדברים עם העירייה בעניין סילוק העובדים הערבים מהמזבלה העירונית והחלפתם במובטלי הע"ל, השיגו זאת בכוח הזרוע. יתר על כן, פעולה זו הרחיבה את דריסת רגלם במוסדות העירייה, והייתה שלב משמעותי במאבק על העבודה המאורגנת מול ההסתדרות הכללית. מבחינה מחקרית, ניתן לראות במזבלה מראה לארץ ישראל בשנת 1938. אתר המזבלה העירוני משקף מגוון אירועים רחבי היקף: עיור מואץ, עלייה בצריכה, ריבוי פסולת, מתח יהודי-ערבי בימי המרד, כיבוש העבודה, מאבק על העבודה המאורגנת, הליכי בוררות בין ארגוני עובדים ועוד.

לבסוף, הזווית ההיסטורית-סביבתית של חקר הטיפול העירוני בפסולת, מעניקה לכך עניין מיוחד. נושא הטיפול בפסולת שלכאורה הוא א-פוליטי, מראה כיצד חיי היום-יום ונושאים הנתפסים כא-פוליטיים, היו והינם פוליטיים למפרע. כך ניתן לראות את הארץ כולה באותו גוב ריקבון ועפר שהיה בשדות מקווה ישראל. ■

אנשי הע"ל סרבו להתפנות מהאתר. המשטרה הוזמנה למקום, אך נראה שלא נעשה כל ניסיון לסלק את אנשי הע"ל בכוח. כשראו בעירייה שאנשי הע"ל לא מתייאשים ונותרים לעבוד במקום, הזמין ראש העיר ישראל רוקח את נציגיהם לדיון בלשכתו. אולם גם מעורבותו האישית של ראש העיר לא הועילה. מצב זה, שבו אנשי הע"ל תפסו בכוח חזקה על עבודה עירונית ונותרו בה תקופה ממושכת, לא התקבל גם על דעת הסתדרות העובדים הכללית, שעצם הדיונים עם העירייה לאחר פעולה כוחנית של הע"ל נתפסו בעיניהם כבלתי לגיטימיים. ב־12 ביולי 1938 הגיעו פעילי ההסתדרות הכללית למזבלה העירונית במקווה ישראל בניסיון לסלק משם בכוח את הרוויזיוניסטים. האירוע הסתיים בקטטה המונית בין הצדדים הניצים.

ההצלחה ומחירה

סכסוך העבודה במגרש האשפה הגיע לפסים אלימים, והנהגות הסתדרות העובדים הלאומית והסתדרות העובדים הכללית הבינו שיש למצוא פתרון למצב. הוחלט למנות בורר לסכסוך העבודה שיהיה מוסכם על שני הצדדים. האדם שנבחר לשם כך היה סעדיה שושני, חבר מועצת העיר וראש מחלקת התיעול והביוב בתל אביב, שהיה דמות מוכרת ביישוב. שושני הסכים לסייע וזימן את הצדדים לביתו כדי לשמוע את טענותיהם. בפסיקתו גינה שושני את חוסר האחריות של שני הצדדים, שנקטו פעולות אלימות במהלך הימים המתוחים של המרד הערבי. שושני תקף את אנשי הע"ל "שמצאו לנחון בשעת-פורעניות זו ללכת לכבוש את מגרש האשפה מאת עיריית ת"א". לצד זאת, ביקר את אנשי ההסתדרות הכללית באומרו ש"בזמן התגברות הטרור בארץ שלחה אנשים לכבוש את מקום העבודה מיהודים, בעוד שהיה ידוע שפעולה זו מן ההכרח שתביא לידי קטטה". שושני פסק שיש לשוב בחלוקת העבודה למפתח המוסכם בין הארגונים לעיריית תל אביב. יחד עם זאת, שושני הערים פסיקה ייחודית נוספת. על אף שגינה את עצם פעולת אנשי הע"ל, בחר שושני לשבח את מסירותם ואומץ לבם לאחר "שמצאו בעבודה זו משך ארבעים יום ואשר סכנו נפשם

לעיון נוסף

1. 'אופיר, ספר העובד הלאומי: תולדות תנועת העבודה הלאומית בארץ ישראל, א', תל אביב 1959.
2. 'בלסלב, "עיר עברית עם אשפה עברית: הטיפול בפסולת של תל אביב בתקופת המנדט", ישראל: כתב עת לחקר הציונות ומדינת ישראל, 24 (2016), עמ' 271-300.
3. 'בלסלב, "זיהום וטיהור שפת ימה של תל אביב, 1909-1982", אופקים בגיאוגרפיה, 78 (2012), עמ' 103-121.
4. 'ה'למן, אור וים הקיפוח: תרבות תל אביבית בתקופת המנדט, חיפה 2007.